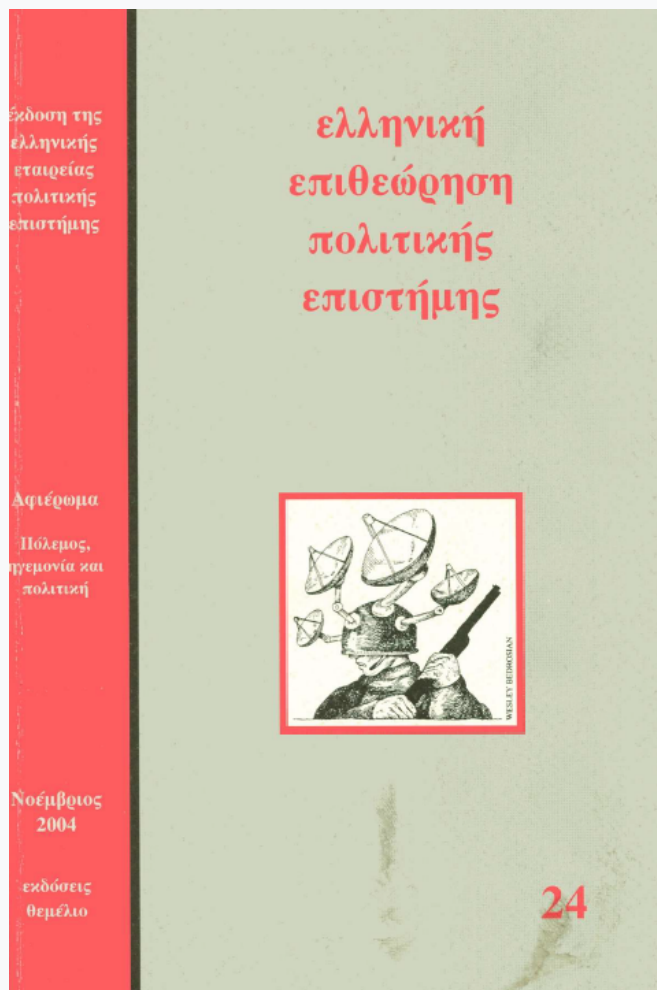

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 24, Αρ. 1 (2004)

Αφιέρωμα: Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική

Γέφυρες μεταξύ μοντέρνας και μεταμοντέρνας κοινωνικής θεωρίας

Νίκος Μουζέλης

doi: [10.12681/hpsa.14723](https://doi.org/10.12681/hpsa.14723)

Copyright © 2017, Νίκος Μουζέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουζέλης Ν. (2017). Γέφυρες μεταξύ μοντέρνας και μεταμοντέρνας κοινωνικής θεωρίας. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 24(1), 143–160. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14723>

ΓΕΦΥΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τη διαμάχη μεταξύ μοντέρνας και μεταμοντέρνας θεώρησης του κοινωνικού τη βλέπουμε, σήμερα, όχι μόνον στις κοινωνικές επιστήμες, αλλά ακόμη και σε πειθαρχίες όπως η ιστορία, η ψυχολογία, η λογοτεχνική κριτική, κλπ. Στη χώρα μας, για παράδειγμα, ήταν στον χώρο της ιστοριογραφίας που η συζήτηση πήρε έναν πολύ έντονο χαρακτήρα, όχι μόνον σε εξειδικευμένα περιοδικά¹ αλλά και σε εφημερίδες.² Πολύ συχνά, ο διάλογος οδηγεί στην πόλωση. Οι οπαδοί της μεταμοντέρνας προσέγγισης κατηγορούν, κατά α-

* Ο Νίκος Μουζέλης είναι Ομότιμος Καθηγητής Κοινωνιολογίας του London School of Economics and Political Science.

1. Βλ. συνέντευξη των Σ. Ασδραχά και Φ. Ηλίου στον Α. Ελεφάντη στο «Ένα συνέδριο για την ιστοριογραφία», *Τα ιστορικά*, τόμ. 37, 2002. Ν. Θεοτοκάς, «Μεταμοντερνισμός και ιστοριογραφία: περί αλήθειας και αληθειών στην ιστορία», *Ο Πολίτης*, τχ. 106, 2002. Α. Λιάκος, «Μεταμοντερνισμός, ιστοριογραφία και αριστερά», *Ο Πολίτης*, τχ. 107, 2003. Ν. Θεοτοκά, «Ο εκλεκτικισμός ως “θεωρία”», *Ο Πολίτης*, τχ. 108, 2003. Θ. Μποχιώτης, «Η πρόσφατη διαμάχη για την ελληνική ιστοριογραφία», *Ο Πολίτης*, τχ. 109, 2003. Ε. Γαζή, «Περί μεταμοντερνισμού και ιστοριογραφίας», *Ο Πολίτης*, τχ. 109, 2003. Ε. Ντάτσι, «Μεταμοντέρνα ανθρωπολογία: πρωτοπορία ή οπισθοδρόμηση», *Ο Πολίτης*, τχ. 110, 2003. Κ. Ψυχοπαίδη, «Ιστοριογραφικές μέθοδοι και κριτική κοινωνική επιστήμη», *Ο Πολίτης*, τχ. 111, 2003. Σ. Δημητρίου, «Ο Φιλοσοφικός Μεταμοντερνισμός και η σχετικιστική αναίρεση του κριτικού φιλοσοφικού λόγου», *Ο Πολίτης*, τχ. 111, 2003.

2. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, «Το συνέδριο για την νεοελληνική ιστοριογραφία 1833-2002 του ΚΝΕ/ΕΙΕ», *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 17-11-02. Χ. Εξερτζόγλου, «Ιστορία και ιστοριογραφία: ένα σχόλιο», *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 1-12-02. Β. Κρεμμυδά, «Σκέψεις για τη μεταμοντέρνα ιστοριογραφία», *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 8-12-02. Ι. Λαλιώτου, «Ιστοριογραφία και αντιαμερικανισμός», *Το Βήμα της Κυριακής*, 22-12-02. Ε. Γαζή, «Ο μεταμοντερνισμός λέει...», *Το Βήμα της Κυριακής*, 22-12-02. Ε. Γαζή, «Οι μεταμοντέρνοι πόλεμοι των διανοούμενων», *Το Βήμα της Κυριακής*, 9-3-03. Ν. Βαγενάς, «Θεωρητικές χρήσεις της ιστορίας», *Το Βήμα της Κυριακής*, 24-8-03.

διαφοροποιήτο τρόπο, τους αντιπάλους τους για έναν θετικισμό και λογοκεντρισμό που συχνά, οδηγεί στον πολιτικό αυταρχισμό, ενώ οι τελευταίοι ισχυρίζονται πως η μεταμοντέρνα θεωρία οδηγεί σε έναν άκρικο σχετικισμό και σε έναν ανορθολογισμό που, σε τελική ανάλυση, συμβαδίζει, εξυπηρετεί τη νεοφιλελεύθερη, αγοραία ιδεολογία των καιρών.

Στο άρθρο αυτό θα ασχοληθώ με τη διαμάχη στον χώρο των κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολογία, πολιτική επιστήμη, ανθρωπολογία), παρόλο που τα προβλήματα που θα θίξω, με διαφορετικές πάντα μορφές, παρουσιάζονται και σε άλλους χώρους των ανθρωπιστικών σπουδών. Αναπόφευκτα, αναφερόμενος στις βασικές διαφορές μεταξύ μοντέρνου και μεταμοντέρνου λόγου, θα χρησιμοποιήσω την ιδεοτυπική μέθοδο. Δηλαδή, δεν θα λαμβάνω αρκετά σοβαρά υπόψη τις σημαντικές διαφοροποιήσεις των συγγραφέων στους δύο αντίπαλους χώρους (για παράδειγμα, πολλοί οπαδοί του μεταμοντερνισμού δεν δέχονται πως η μεθοδολογία που ακολουθούν οδηγεί στον απόλυτο σχετικισμό). Αυτού του είδους η απλοποίηση, στην οποία θα καταφύγω, δεν νομίζω να έχει πολύ αρνητικά αποτελέσματα, γιατί σκοπός του άρθρου δεν είναι τόσο να βρω ποιος έχει δίκιο και ποιος άδικο. Σκοπός μου είναι να προτείνω μια σειρά από διακρίσεις και εννοιολογικά εργαλεία που γεφυρώνουν κάπως το χάσμα μεταξύ των δύο στρατοπέδων.

Κατά τη γνώμη μου, η διαμάχη έχει να κάνει με τρεις βασικούς προβληματισμούς:

- με το οντολογικό πρόβλημα της φύσης των κοινωνικών φαινομένων (το πρόβλημα της «ουσιοκρατίας»):
- με το επιστημολογικό πρόβλημα της δυνατότητας «αντικειμενικής» μελέτης αυτών των φαινομένων (το πρόβλημα του σχετικισμού):
- με το μεθοδολογικό πρόβλημα της δυνατότητας «ολιστικής» διερεύνησης ενός κοινωνικού συνόλου (μιας κοινότητας, ενός κράτους-έθνους, του παγκόσμιου συστήματος).

2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΟΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

Κατά τη μεταμοντέρνα θεώρηση, τα κοινωνικά φαινόμενα δεν αποτελούν «ουσίες», δεν έχουν την «υλικότητα» που, συχνά, η μοντέρνα προσέγγιση τους αποδίδει. Αντίθετα, όλα τα κοινωνικά

φαινόμενα είναι, σε τελευταία ανάλυση, συμβολικές κατασκευές δρώντων υποκειμένων. Για παράδειγμα, όταν οι μαρξιστές αναφέρονται στο «υλικό» υπόστρωμα ενός κοινωνικού σχηματισμού, μετατρέπουν κατά μεθοδολογικά λανθασμένο τρόπο πολύπλοκες συμβολικές κατασκευές σε πράγματα (πραγματοποίηση). Ακόμα και ένας «σκληρός», δύσκολα μεταβαλλόμενος θεσμός, όπως η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής στον καπιταλισμό, υπάρχει και αναπαράγεται γιατί εκατομμύρια άνθρωποι, σε καθημερινή βάση, ερμηνεύουν, νοηματοδοτούν τις πολύπλοκες σχέσεις και συναλλαγές τους κατά έναν ορισμένο τρόπο. Με άλλα λόγια, δεν είναι μόνον οι κοινωνικοί επιστήμονες που, μέσω της θεωρίας, ερμηνεύουν την κοινωνική πραγματικότητα. Τα απλά μέλη μιας κοινωνίας κάνουν ακριβώς το ίδιο στις καθημερινές επαφές τους με τον εργοδότη τους, τους συναδέλφους τους, τα μέλη της οικογένειάς τους, κλπ. Από αυτή την άποψη, οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημόνων είναι «θεωρίες περί θεωριών», είναι «ερμηνείες περί ερμηνειών». Έχουμε, δηλαδή, εδώ αυτό που ο A. Giddens αποκαλεί «διπλή ερμηνευτική». Οι κοινωνικοί ερευνητές, αντίθετα με τους ερευνητές των φυσικών επιστημών, ερμηνεύουν μια ήδη ερμηνευμένη πραγματικότητα –δηλαδή, ερμηνεύουν μια πραγματικότητα που συγκροτείται, εν μέρει τουλάχιστον, μέσω των ερμηνειών που τα κοινωνικά υποκείμενα δίνουν στις δικές τους πράξεις και αντιδράσεις.

α. Το θεωρητικό υπόβαθρο

A) Το θεωρητικό υπόβαθρο γι' αυτή την έμφαση στη συμβολική διάσταση της κοινωνικής πραγματικότητας έχει μια ιστορία που πάει πολύ πιο πίσω από την τωρινή μοντέρνα-μεταμοντέρνα διαμάχη. Σχετίζεται με κλασικούς στοχαστές όπως ο Βέμπερ, ο Dilthey και ο G.H. Mead. Η έμφαση στο συμβολικό εντάθηκε, όμως, με τη λεγόμενη «στροφή προς τη γλώσσα» την οποία, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, βλέπουμε σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Σε αυτό το πλαίσιο η γλώσσα δεν είναι απλά το βασικό μέσο ανθρώπινης επικοινωνίας –η γλώσσα όχι μόνον διαμεσολαβεί αλλά και συγκροτεί την κοινωνική πραγματικότητα. Με βάση αυτή την ιδέα, ο γνωστός ανθρωπολόγος Levi-Strauss (επηρεασμένος από τη γλωσσολογία του F. de Saussure) προσπάθησε να δείξει πως όλοι σχεδόν οι θεσμοί μιας κοινωνίας (η οικογένεια, η τέχνη, η μαγειρική, κλπ.)

λειτουργούν όπως η γλώσσα: δηλαδή, είναι δυνατόν, ακολουθώντας λίγο-πολύ τη στρουκτουραλιστική μεθοδολογία του Saussure, να ανακαλύψουμε κώδικες/κανόνες (ανάλογους με τους κώδικες/κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού) που διέπουν την πρακτική της μαγειρικής, της λογοτεχνίας, της οικογενειακής ζωής, κλπ. Αυτοί οι κώδικες/κανόνες είναι «κρυφοί», με την έννοια πως τους ακολουθούμε χωρίς να τους γνωρίζουμε θεωρητικά. Κατά τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιούμε λίγο-πολύ σωστά τους γλωσσικούς κανόνες ακόμη και όταν έχουμε ξεχάσει τη γραμματική και το συντακτικό που μάθαμε στο σχολείο, το ίδιο γίνεται και με τους κανόνες των άλλων θεσμικών χώρων. Έτσι, η στρουκτουραλιστική ανάλυση προσπαθεί να φέρει στο φως, να ανακαλύψει τους κρυφούς κανόνες που χρησιμοποιούμε σε διάφορα θεσμικά πλαίσια.

B) Αν ο Levi-Strauss προσπάθησε να δείξει πως η κοινωνία λειτουργεί σαν γλώσσα, άλλοι θεωρητικοί πήγαν πολύ πιο πέρα ταυτίζοντας εντελώς την κοινωνία με τη γλώσσα. Κατ' αυτούς, η κοινωνία αποτελείται από γλωσσικά παίγνια (οπαδοί του Wittgenstein), από έλλογες πρακτικές (οπαδοί του Φουκό), από «κείμενα» (Derrida), από «σημαίνοντα» (Baudrillard), κλπ.

Με αυτή την κίνηση, βέβαια, εξαφανίζεται η διάκριση μεταξύ κοινωνικής πραγματικότητας και θεωριών που προσπαθούν, με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία, να την περιγράψουν και να την εξηγήσουν. Αφού τα πάντα στην κοινωνία είναι ερμηνείες, θεωρίες, κείμενα, δεν είναι δυνατόν (χρησιμοποιώντας τη διάκριση θεωρία/πραγματικότητα) να αποδείξει κανείς πως μια συγκεκριμένη θεωρία «πλησιάζει» πιο πολύ από μια άλλη την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, κατά τη μεταμοντέρνα άποψη, η θεωρία δεν είναι απλά ένας καθρέφτης που αντανακλά την πραγματικότητα. Και αφού η εμπειρική πραγματικότητα (π.χ., υπό την έμμεση μορφή «εμπειρικών στοιχείων») δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο αξιολόγησης, σαν μέσο απόδειξης ότι μια θεωρία είναι πιο σωστή (δηλαδή, πλησιάζει πιο κοντά την κοινωνική πραγματικότητα) από μια άλλη, τότε φτάνουμε στον σχετικισμό, στην ιδέα των «ισότιμων αφηγήσεων»: κάθε θεωρία/αφήγηση είναι τόσο σωστή όσο και μια άλλη. Κατά τον Φουκό, για παράδειγμα, η επιβολή μιας αφήγησης έχει λιγότερο να κάνει με τον βαθμό της «αλήθειας» που εμπεριέχει και περισσότερο με θέματα ισχύος ή αισθητικών προτιμήσεων.

Γ) Νομίζω πως υπάρχει τρόπος αποφυγής του αδιεξόδου των «ισότιμων αφηγήσεων», όταν κάνουμε τη διάκριση μεταξύ συμβολικών κατασκευών πρώτου και δεύτερου βαθμού. Επιστρέφοντας, για παράδειγμα, στην έννοια της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής στον καπιταλισμό, μπορούμε να πούμε πως ο θεσμός της ιδιωτικής ιδιοκτησίας παραπέμπει σε *συμβολικές κατασκευές πρώτου βαθμού* (για συντομία, ΣΚΙ), δηλαδή παραπέμπει σε νοσηματοδοτήσεις, ερμηνείες, των απλών μελών μιας κοινωνίας που, μέσω των καθημερινών πρακτικών τους, συγκροτούν και αναπαράγουν αυτόν τον θεσμό. Από την άλλη μεριά, μια κοινωνική θεωρία πάνω στη φύση και την ιστορική εξέλιξη του θεσμού (π.χ., το έργο του Μαρξ για την τάση συγκέντρωσης των μέσων παραγωγής σε όλο και λιγότερα χέρια στον δυτικοευρωπαϊκό καπιταλισμό του 19ου αιώνα), αποτελεί *συμβολική κατασκευή δεύτερου βαθμού* (ΣΚΙΙ). Όταν ο Μαρξ μας λέει πως οι δομές ιδιοκτησίας (δηλαδή, ΣΚΙ) αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της «υλικής βάσης» ενός κοινωνικού σχηματισμού, ενώ οι «ιδέες/ιδεολογίες» (ΣΚΙΙ) είναι μέρος του εποικοδομήματος, αυτό δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ουσιοκρατικό σφάλμα, αφού μπορούμε να το μεταφράσουμε ως εξής: ο θεσμός της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής στον καπιταλισμό είναι πιο «ανθεκτικός», είναι πιο δύσκολο να καταργηθεί ή να αλλάξει ριζικά, από ό,τι οι ιδέες, θεωρίες, συγγράμματα αυτών που προσπαθούν να εξηγήσουν, διατηρήσουν, αλλάξουν τον θεσμό. Όταν η μετάφραση είναι δυνατή, όπως στο παραπάνω παράδειγμα, τότε μπορούμε να θεωρήσουμε την αναφορά στην «υλικότητα» σαν μια απλή μεταφορά. Όταν η μετάφραση δεν είναι δυνατή (όπως, π.χ., όταν αποδίδουμε στις δομές ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά, όπως σκοπούς, στρατηγικές, κλπ.), τότε έχουμε ουσιαστική πραγματοποίηση, δηλαδή τη μετατροπή συμβολικών κατασκευών σε πράγματα τα ή σε ανθρωπομορφικές οντότητες.

Με βάση τη διάκριση ΣΚΙ και ΣΚΙΙ, είναι εύκολο να δεχτούμε τη μεταμοντέρνα θέση περί του συμβολικού χαρακτήρα των κοινωνικών φαινομένων, χωρίς να οδηγηθούμε στον σχετικισμό (δηλαδή, στις περιφραγμένες «ισότιμες αφηγήσεις»): μπορούμε να αποφασίσουμε, για παράδειγμα, πως στη βάση εμπειρικών στοιχείων που καταγράφουν την εξέλιξη των ανισοτήτων στη δυτική Ευρώπη τις τρεις περασμένες δεκαετίες (ΣΚΙ), η θεωρία (ΣΚΙΙ) που προεβεί ότι οι ανισότητες εντάθηκαν είναι πιο σωστή από μια άλλη θεωρία (ΣΚΙΙ) που μας λέει ότι μειώθηκαν. Βέβαια, όπως θα εξηγήσω πιο κάτω, ο

τρόπος με τον οποίο μετρούμε συμβολικές κατασκευές πρώτου βαθμού, όπως πολύ καλά γνωρίζουν αυτοί που ασχολούνται με τη στατιστική, παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα. Αυτά τα προβλήματα, όμως, παρόλο που ποτέ δεν λύνονται με τέλειο τρόπο, δεν εμποδίζουν τους κοινωνικούς επιστήμονες να χρησιμοποιούν, με σχετική επιτυχία, τα εμπειρικά στοιχεία (που είναι πιο κοντά στις ΣΚΙ) ως μέσο αξιολόγησης αντικρουόμενων θεωριών (ΣΚΙΙ).

Συμπερασματικά, η αντικατάσταση της διάκρισης θεωρία/κοινωνική πραγματικότητα με τη διάκριση ΣΚΙ/ΣΚΙΙ κάνει την ορολογία σαφέστερη ενώ, συγχρόνως, δεν αλλάζει τη λογική της επιστημονικής μεθόδου που απαιτεί από κάθε θεώρηση να έχει όχι μόνον μια θεωρητική αλλά και μια εμπειρική αναφορά με βάση την οποία μπορούμε να ξεπεράσουμε το αδιέξοδο των «ίσων αφηγήσεων».

β. Η φουκοκική αντίρρηση

Βέβαια, η προτεινόμενη διάκριση μεταξύ συμβολικών κατασκευών πρώτου και δεύτερου βαθμού δεν λύνει όλες τις δυσκολίες που ο μεταμοντέρνος σκεπτικισμός δημιουργεί. Κατά τον Φουκό, η διάκριση μεταξύ ΣΚΙ και ΣΚΙΙ δεν είναι δυνατή, γιατί το λεγόμενο «αντικείμενο» της επιστημονικής έρευνας (δηλαδή ΣΚΙ) δεν βρίσκεται εκτός θεωρίας –και αυτό γιατί είναι η ίδια η θεωρία (ΣΚΙΙ) που, εν μέρει τουλάχιστον, το συγκροτεί ως ερευνητικό αντικείμενο. Ας πάρουμε σαν παράδειγμα τη θεωρία του Φρόυντ για τον κεντρικό ρόλο που η σεξουαλικότητα παίζει στη ζωή των ανθρώπων. Κατά τον Φουκό, η κεντρικότητα της σεξουαλικής ενέργειας, αντίθετα με αυτό που νομίζουν οι ψυχαναλυτές, δεν είναι κάτι έξω από τη θεωρία, κάτι αιώνιο που προϋπήρχε της ψυχανάλυσης. Και αυτό γιατί οι έλλογες πρακτικές των οπαδών του Φρόυντ και η τεράστια επιρροή που οι θεωρίες του είχαν σε άλλες πειθαρχίες (από τη λογοτεχνία μέχρι την εγκληματολογία) δεν περιέγραψαν ή εξήγησαν απλώς κάτι που προϋπήρχε, αλλά και συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση ενός τύπου ανθρώπου όπου η σεξουαλικότητα, το *libido*, παίζει όντως κεντρικό ρόλο. Άρα, για να το επαναλάβω, η θεωρία δεν «ανακαλύπτει» το υπάρχον, αλλά –εν μέρει, τουλάχιστον– το συγκροτεί.

Η παραπάνω θέση του Φουκό έχει κάποια εγκυρότητα· υπερβάλλει, όμως, τον βαθμό στον οποίο μια συγκεκριμένη θεωρία (ΣΚΙΙ) μπορεί να διαμορφώσει την κοινωνική πραγματικότητα (ΣΚΙ) που ε-

ρευνά. Για παράδειγμα, είναι παράλογο, αν όχι γελοίο, να ισχυριστεί κανείς πως η ένταση των ανισοτήτων (ΣΚΙ) στη Δυτική Ευρώπη κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες οφείλεται, έστω και μερικώς, στο ότι στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, έχουμε την κυριαρχία θεωριών (ΣΚΙΙ) που υποστηρίζουν τη σταδιακή περιθωριοποίηση μιας μεγάλης μερίδας πολιτών. Σε αυτή την περίπτωση, αν οι θεωρίες περί αυξανόμενων ανισοτήτων είναι σωστές, είναι οι ανισότητες στο επίπεδο του κοινωνικού γίγνεσθαι (ΣΚΙ) που εξηγούν το περιεχόμενο της θεωρίας (ΣΚΙΙ) και όχι το αντίθετο. Παρόλο που τα φαινόμενα που ερευνούν οι κοινωνικές επιστήμες είναι, από μια άποψη, συμβολικές κατασκευές και παρόλο που υπάρχει πάντοτε διαλεκτική σχέση μεταξύ συμβολικών κατασκευών πρώτου και δεύτερου βαθμού, δηλαδή μεταξύ κοινωνικής πραγματικότητας και θεωρίας περί αυτής της πραγματικότητας, στις περισσότερες περιπτώσεις η κοινωνική πραγματικότητα είναι τόσο «ανθεκτική» ως προς τις επιρροές που οι κοινωνικές επιστήμες έχουν πάνω της, που ο διαχωρισμός μεταξύ ΣΚΙ και ΣΚΙΙ δεν εξαφανίζεται, όπως υποστηρίζουν μερικοί οπαδοί του Φουκό. Και η διατήρηση του διαχωρισμού μας βοηθά, για λόγους που ήδη εξήγησα, να ξεπεράσουμε το αδιέξοδο του σχετικισμού, την ιδέα των «ισοτίμων αφηγήσεων».

3. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ

Περνώ τώρα, από το οντολογικό πρόβλημα περί της φύσης των κοινωνικών φαινομένων, στο επιστημολογικό περί της δυνατότητας «αντικειμενικής» γνώσης αυτών των φαινομένων. Η μεταμοντέρνα κριτική του «επιστημονικού» λόγου δεν περιορίζεται στην κατάργηση της διάκρισης θεωρία/πραγματικότητα. Αμφισβητεί, επίσης, την έννοια της αντικειμενικότητας και της λεγόμενης «αξιολογικής ουδετερότητας» που συχνά συναντούμε στις θετικιστικές εκδοχές των κοινωνικών επιστημών. Η μεταμοντέρνα σκέψη απορρίπτει την ιδέα ότι είναι δυνατόν ένας ερευνητής να προσανατολίζεται στο αντικείμενο της έρευνάς του κατά αξιολογικά ουδέτερο, αποστασιοποιημένο τρόπο. Όχι μόνον οι αξίες (πολιτικές, ηθικές) που έχει ως κοινωνικό άτομο αλλά και τα εννοιολογικά εργαλεία που χρησιμοποιεί υπεισέρχονται στην έρευνα, παίζουν διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ ερευνητή και ερευνητικού αντικειμένου. Είναι, λοιπόν, αναπόφευκτο ερευνητές με διαφορετικές αξίες ή/και δια-

φορετικά εννοιολογικά εργαλεία, να καταλήγουν σε διαφορετικές περιγραφές και διαφορετικές εξηγήσεις των φαινομένων που εξετάζουν. Έτσι, οδηγούμαστε στην ιδέα των «ισότιμων αφηγήσεων» του κοινωνικού γίγνεσθαι: δεν μπορεί, με άλλα λόγια, με βάση κάποιο αντικειμενικό/γνωσιακό κριτήριο να αποφασίσει κανείς ότι μια θεωρία/αφήγηση είναι πιο σωστή (δηλαδή, πιο «κοντά στην πραγματικότητα») από μια άλλη.

α. Αντι-εμπειρισμός

Επιπλέον, η μεταμοντέρνα θεωρία αμφισβητεί τον εμπειρισμό –τη μάλλον απλοϊκή ιδέα πως ο ερευνητής, πρώτα παρατηρεί και συλλέγει με «αντικειμενικό» τρόπο εμπειρικά στοιχεία, και, μετά, προχωρεί σε θεωρητικές γενικεύσεις. Η θέση «πρώτα τα στοιχεία και μετά η θεωρία/γενίκευση» αγνοεί ότι ο αρχικός θεωρητικός προβληματισμός ενός ερευνητή είναι αυτός που καθορίζει τι είναι εμπειρικό στοιχείο και τι όχι. Ούτε ο καθορισμός του «εμπειρικού στοιχείου» αλλά ούτε και το στυλ αξιολόγησης/επαλήθευσης μιας θεωρητικής κατασκευής είναι αυτονόητα, ούτε και μας δίδονται αυτόματα όταν ακολουθούμε τη λεγόμενη κοινή λογική.

Όλα τα παραπάνω επιχειρήματα περί διαμεσολάβησης αξιολογικών, εννοιολογικών και, σε τελευταία ανάλυση, γλωσσικών στοιχείων οδηγούν τον μεταμοντέρνο στοχαστή σε έναν λιγότερο ή περισσότερο έντονο σχετικισμό –στο συμπέρασμα πως δεν είναι δυνατόν να βρούμε έναν τρόπο αξιολόγησης αντικρουόμενων θεωριών με βάση τα κριτήρια της «αλήθειας», της αντικειμενικής προσέγγισης της θεωρίας σε μια πραγματικότητα που βρίσκεται, εν μέρει τουλάχιστον, εκτός θεωρίας.

β. Οι δύο αντικειμενικότητες

Νομίζω πως ένας τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της διαμεσολάβησης είναι να διακρίνουμε μεταξύ δύο ειδών αντικειμενικότητας στην επιστημονική έρευνα: της αντικειμενικότητας με την ευρεία και με τη στενή έννοια του όρου. Η ευρεία, η θετικιστικά προσανατολισμένη αντικειμενικότητα, απαιτεί από τον ερευνητή να εξαλείψει κάθε αξιολογική, εννοιολογική, γλωσσική «προκατάληψη» όταν ξεκινά την έρευνά του. Αυτού του είδους η αντικειμενικότητα, (όπως έχουν επισημάνει, πολύ πιο πριν από τους με-

ταμοντέρνους, κοινωνιολόγοι όπως ο Μ. Βέμπερ και ο Ν. Elias) δεν είναι εφικτή ούτε στις κοινωνικές αλλά ούτε και στις φυσικές επιστήμες. Οι διαφορετικές αξίες, τα πολλαπλά και, συχνά, αντικρουόμενα εννοιολογικά εργαλεία και οι γλωσσικές διαμεσολαβήσεις υπεισέρχονται αναπόφευκτα στην ερευνητική διαδικασία. Αυτό, όμως, δεν οδηγεί στον σχετικισμό (στη θέση των ισότιμων αφηγήσεων), γιατί η αντικειμενικότητα, με τη στενή έννοια του όρου, δεν εξαφανίζεται. Απλά οδηγεί τον ερευνητή σε ένα είδος πειθαρχίας που τον αναγκάζει, όταν τελικά υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ των αξιών ή των εννοιολογικών του εργαλείων, από τη μια μεριά, και των εμπειρικών στοιχείων/ευρημάτων στα οποία η ερευνητική διαδικασία οδήγησε, από την άλλη, να προσαρμόξει τα πρώτα προς τα δεύτερα και όχι το αντίθετο. Είναι ακριβώς αυτή η πειθαρχία που διακρίνει τον επιστημονικό από τον ιδεολογικό λόγο. Στη διαδικασία κατασκευής μιας ιδεολογίας, τα εμπειρικά στοιχεία (που, όπως και στον επιστημονικό λόγο, καθορίζονται εν μέρει από τον θεωρητικό προβληματισμό του ερευνητή), «μαγειρεύονται», στη συνέχεια, για να είναι πάντα συμβατά με τις αξίες και θεωρητικές προκαταλήψεις του ερευνητή. Από την άλλη μεριά, όπως σωστά έχει δείξει ο Ν. Elias, η μη ιδεολογική, επιστημονική πρακτική απαιτεί ένα είδος «αποστασιοποίησης» (detachment). Αυτή οδηγεί τον κοινωνικό επιστήμονα όχι μόνο να έχει συνείδηση των αξιών που προσβύει και των εννοιολογικών εργαλείων που επιλέγει, αλλά και να έχει το θάρρος, την εντιμότητα, να αμφισβητεί τις δικές του αξιολογικές και γνωσιακές/εννοιολογικές επιλογές υπό το φως των εμπειρικών δεδομένων στα οποία η ερευνητική διαδικασία οδηγεί. Επιπλέον, όταν ένας συγκεκριμένος ερευνητής δεν έχει αυτού του είδους την πειθαρχία, ο κριτικός διάλογος στα πλαίσια μιας σχετικά αυτόνομης από το κράτος επιστημονικής κοινότητας μπορεί να τον βοηθήσει να την αποκτήσει.

Στον χώρο των αξιών, είναι απόλυτα προφανής η διαφορά μεταξύ του ερευνητή που αποφασίζει να ακολουθήσει την επιστημονική πειθαρχία που απαιτεί η αντικειμενικότητα (με τη στενή έννοια του όρου), και του επαγγελματία ιδεολόγου που ενδιαφέρεται λιγότερο για την αλήθεια και περισσότερο για την προώθηση ενός πολιτικού στόχου (δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε τις θεωρίες περί ράτσας των ναζιστών «επιστημόνων», για παράδειγμα, ή τη βιολογική έρευνα περί κληρονομικότητας στη σταλινική Σοβιετική Ένωση).

Στον χώρο των εννοιολογικών εργαλείων το πρόβλημα είναι

πιο πολύπλοκο, αλλά και εδώ η «αποστασιοποίηση» είναι και επιθυμητή και δυνατή. Θα δώσω ένα παράδειγμα από τον χώρο της βιομηχανικής κοινωνιολογίας (industrial sociology). Πριν από μερικές δεκαετίες, μια ομάδα ερευνητών, υπό την επίβλεψη του γνωστού κοινωνιολόγου E. Mayo, ξεκίνησαν μια μεγάλης κλίμακας έρευνα που είχε ως στόχο τον προσδιορισμό των παραγόντων που σχετίζονται με την παραγωγικότητα, τόσο γενικά, όσο και στο πλαίσιο μιας μεγάλης αμερικανικής επιχείρησης (της General Electric). Στην αρχή, τα εννοιολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν είχαν μια καθαρά θετικιστική βάση. Οι ερευνητές προσπάθησαν να βρουν συσχετίσεις μεταξύ της παραγωγικότητας και μιας σειράς «μεταβλητών», όπως ο φωτισμός, η διάρκεια των διαλειμμάτων των εργατών, κλπ. Γρήγορα, όμως, αντιλήφθηκαν πως η εκλεπτυσμένη μέτρηση μεταβλητών και η δημιουργία στατιστικών συσχετίσεών τους δεν οδηγούσε πουθενά. Έτσι, αποφάσισαν να αλλάξουν ριζικά τα εννοιολογικά τους εργαλεία περνώντας από το θετικιστικό παιχνίδι των μεταβλητών/συσχετίσεων στη σε βάθος έρευνα μέσω της πιο ανθρωπολογικής μεθόδου της «συμμετοχικής παρατήρησης» της κοινωνικής δομής των ομάδων εργασίας και της σχέσης τους και με τη διοίκηση και με την ερευνητική ομάδα.

Συμπερασματικά, η διάκριση μεταξύ της εξωπραγματικής «θετικιστικής» αντικειμενικότητας (ανάγκη εξάλειψης κάθε αξιολογικών και εννοιολογικών «προκαταλήψεων» από τον νου του ερευνητή) και της αντικειμενικότητας ως ενός τύπου πειθαρχίας/αποστασιοποίησης που ανέπτυξα πιο πάνω μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ούτε ο αναπόφευκτος πλουραλισμός των αξιών ούτε αυτός των εννοιολογικών εργαλείων δεν οδηγεί στην ιδέα των «ισότιμων αφηγήσεων», μιας άκρως σχετικιστικής ιδέας που, σε τελική ανάλυση, καταργεί τη λογική της επιστημονικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.

4. ΤΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΛΙΣΜΟΥ

Περνώ, τέλος, από το οντολογικό πρόβλημα της ουσιοκρατίας και το επιστημολογικό πρόβλημα της αντικειμενικότητας στο μεθοδολογικό πρόβλημα της δυνατότητας μιας ολιστικής προσέγγισης ενός κοινωνικού συνόλου (κοινότητας, κράτους-έθνους, παγκόσμιου συστήματος).

Η μεταμοντέρνα κριτική της ολιστικής προσέγγισης βασίζεται στην ιδέα πως η κοινωνική πραγματικότητα, επειδή ακριβώς είναι συμβολικά κατασκευασμένη, χαρακτηρίζεται από ασυνέχειες, ρευστότητα, ασυμμετρία, κατακερματισμό, κλπ. Αυτά τα «χαώδη» χαρακτηριστικά του κοινωνικού τα αγνοεί πλήρως η επηρεασμένη από τον διαφωτισμό μοντέρνα θεωρητική παράδοση που πιστεύει στην κανονικότητα, στη συμμετρία ή, μάλλον, στη νομοτέλεια των κοινωνικών φαινομένων. Είναι ακριβώς αυτή η εσφαλμένη μοντέρνα προοπτική που οδηγεί στις «μεγάλες αφηγήσεις»: στις προσπάθειες κατασκευής καθολικών γενικεύσεων που δεν παίρνουν σοβαρά υπόψη τους τα γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια μέσα στα οποία τα κοινωνικά φαινόμενα αποκτούν την ιδικαιτεροτήτά τους. Επειδή, με άλλα λόγια, κοινωνικοί θεσμοί όπως η οικογένεια ή το κράτος, δεν είναι αμετάβλητες ουσίες αλλά συμβολικές κατασκευές, παίρνουν διάφορες μορφές ανάλογα με το ιστορικό-πολιτιστικό πλαίσιο το οποίο συμβάλλει σημαντικά στη συγκρότησή τους. Οι θετικιστικά προσανατολισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες αγνοούν τα παραπάνω και, προσπαθώντας να κατασκευάσουν κοινωνικούς «νόμους», πραγματοποιούν την κοινωνική πραγματικότητα –θεωρούν τα κοινωνικά φαινόμενα σαν «πράγματα» που διέπονται από αυστηρές νομοτέλειες. Και είναι αυτή η μεγαλομανής προσπάθεια εξεύρεσης σιδηρών νόμων του κοινωνικού γίγνεσθαι (π.χ., η περίπτωση των εξελικτικών θεωριών του Comte και του Μαρξ στον 19ο αιώνα) που, συχνά, οδηγεί στον επιστημονισμό: στην ιδέα πως οι κοινωνικές επιστήμες, όταν αναπτυχθούν επαρκώς, μπορούν να δώσουν «επιστημονικές», αδιαμφισβήτητες απαντήσεις όχι μόνον στο εμπειρικό επίπεδο του πώς λειτουργεί μια κοινωνία αλλά και στο κανονιστικό επίπεδο του τι «δέον γενέσθαι». Στη βάση μιας τέτοιας νοοτροπίας ο Comte δημιούργησε την «επιστημονική» θρησκεία της ανθρωπότητας και ο Στάλιν, στο όνομα του «επιστημονικού μαρξισμού», έστειλε εκατομμύρια ανθρώπους στον θάνατο ή στα γκουλάγκ.

Για να αποφύγει τέτοιου είδους παρεκτροπές, η μεταμοντέρνα θεωρία στρέφει την πλάτη της στις ολιστικές προσεγγίσεις και δίνει την έμφαση στο μερικό, στο αποσπασματικό, στο τοπικό. Έτσι, η πολιτική οικονομία (σαν προσπάθεια διερεύνησης της ολικής άρθρωσης των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών θεσμικών χώρων ενός κοινωνικού σχηματισμού) δίνει τη θέση της στη μεταμοντέρνα μελέτη της γλώσσας, των νοοτροπιών, της

συμβολικής κατασκευής ταυτοτήτων, κλπ. Από αυτή τη σκοπιά, η «κουλτούρα», σαν ένα σύστημα νοημάτων μπορεί να διερευνηθεί χωρίς συστηματικές αναφορές στις κοινωνικές δομές (π.χ. στις σχέσεις εκμετάλλευσης ή κυριαρχίας).

Κριτική

Νομίζω πως ένας τρόπος για να αποφευχθεί και ο άκρατος θετικισμός των ερευνητών που προσπαθούν να βρουν καθολικούς κοινωνικούς νόμους και η μεθοδολογική μυωπία και ο πολιτικός στρουθοκαμηλισμός στους οποίους οδηγεί η μεταμοντέρνα απόρριψη του ολισμού, είναι να κάνουμε μια σαφή διάκριση μεταξύ δύο τύπων ολιστικών θεωριών: τον ολισμό σαν ένα σύνολο εννοιολογικών εργαλείων (γενικότητες II, κατά τον Αλτουσέρ) και τον ολισμό σαν ένα σύνολο καθολικών γενικεύσεων/νόμων που προσπαθούν να εξηγήσουν το πώς ολόκληρες κοινωνίες συγκροτούνται, αναπαράγονται και μετασχηματίζονται (γενικότητες III). Στην πρώτη περίπτωση, ολισμός είναι απλά μια μέθοδος που μας βοηθά να διερευνήσουμε, κατά έναν συνθετικό, συνολικό τρόπο, ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο (μια κοινότητα, ένα κράτος-έθνος, το παγκόσμιο σύστημα). Για παράδειγμα, τα εργαλεία (γενικότητες II) που μας προσφέρει η μαρξιστική πολιτική οικονομία ή ο παρσονικός λειτουργισμός μας βοηθούν, με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία, να εξετάσουμε, με έναν θεωρητικά συγκροτημένο τρόπο, την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της. Πιο συγκεκριμένα, η μαρξιστική μεθοδολογία (όταν δεν χρησιμοποιείται δογματικά) μας βοηθάει να διερευνήσουμε τις σχέσεις αυτών που ελέγχουν τα μέσα παραγωγής με αυτούς που ελέγχουν τα μέσα κυριαρχίας ή τα μέσα «επιρροής»/ιδεολογικής εκκοινωνίωσης. Για παράδειγμα, με τη βοήθεια μαρξιστικών εννοιολογικών εργαλείων, ο εξέχων ιστορικός κοινωνιολόγος Barrington Moore συνέκρινε με συστηματικό τρόπο τρεις τύπους μετάβασης στη νεωτερικότητα (τον δημοκρατικό, τον φασιστικό και τον κομμουνιστικό) επικεντρώνοντας την προσοχή του στο πώς εξελίχθηκαν οι σχέσεις εκμετάλλευσης και κυριαρχίας (κυρίως μεταξύ γαιοκτημόνων και αγροτών) σε συγκεκριμένες προνεωτερικές κοινωνίες.³

3. Βλ. το κλασικό έργο του Barrington Moore Jr., *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Allen Lane, Λονδίνο 1962.

Από την άλλη μεριά, η εξίσου ολιστική παρσονική μεθοδολογία μας οδηγεί στη διερεύνηση κοινωνικών συνόλων με βάση την έννοια της διαφοροποίησης των νεωτερικών κοινωνιών σε ξεχωριστούς θεσμικούς χώρους (τον οικονομικό, τον πολιτικό, τον κοινωνικό και τον πολιτισμικό) καθώς και του τρόπου άρθρωσης αυτών των χώρων. Και για να δώσω, και εδώ, ένα πιο συγκεκριμένο παράδειγμα, ο διάσημος μαθητής του T. Parsons, N. Smelser, χρησιμοποίησε τα εννοιολογικά εργαλεία του παρσονικού λειτουργισμού για να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο η αγγλική κοινωνία διαφοροποιήθηκε στη διάρκεια της πρώιμης βιομηχανικής επανάστασης.⁴

Και στις δύο θεωρητικά και εμπειρικά προσανατολισμένες εργασίες που προαναφέρθηκαν ο σκοπός των συγγραφέων δεν είναι η εξεύρεση «σιδηρών», καθολικώς ισχυόντων νόμων ή η ανακάλυψη της Αλήθειας με κεφαλαίο α. Ο σκοπός είναι, με βάση τη χρήση εννοιολογικών εργαλείων από τη μαρξιστική και την παρσονική μεθοδολογία αντίστοιχα, η κατασκευή μιας ουσιαστικής θεωρίας που φωτίζει το κοινωνικό γίνεσθαι σε χρονικά και γεωγραφικά συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί εδώ πως η μεταμοντέρνα εμμονή στο μερικό, το τοπικό, το αποσπασματικό, οδηγεί σε ένα είδος εμπειρισμού που, σε άλλα πλαίσια, οι ίδιοι οι μεταμοντέρνοι στοχαστές απορρίπτουν: το αν η έμφαση μιας έρευνας θα πρέπει να είναι το τοπικό/μερικό ή όχι, αυτό εξαρτάται από το πρόβλημα που επιλέγει ένας συγκεκριμένος ερευνητής. Με άλλα λόγια, είναι ο θεωρητικός προβληματισμός που καθορίζει τον μερικό ή ολικό χαρακτήρα της προσέγγισης και όχι η μεταφυσική ιδέα για το πόσο χαώδης ή κατακερματισμένος είναι ο κοινωνικός κόσμος. Σε τελευταία ανάλυση, είναι προφανές πως ο βαθμός κατακερματισμού της κοινωνικής πραγματικότητας διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση. Είναι, δηλαδή, πρόβλημα εμπειρικής έρευνας και όχι κάτι που μπορεί κανείς να αποφασίσει, όπως κάνει ο Φουκό, *ex cathedra*. Για παράδειγμα, το αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ πιο κατακερματισμένο από το γαλλικό –όπου, ιδίως μετά τις ναπολεόντειες μεταρρυθμίσεις, ο κρατικός παρεμβατισμός και σχεδιασμός έχει οδηγήσει σε ένα εξαιρετικά συνεκτικό και ομοιογενές σύστημα κρατικής εκπαίδευσης. Γιατί πρέπει να αγνοήσουμε την ολική δομή

4. Βλ. Neil Smelser, *Social Change in the industrial Revolution*, Routledge, Λονδίνο 1959.

του γαλλικού εκπαιδευτικού συστήματος, τη σύγκρισή του με το αγγλικό ή τις σχέσεις του με το οικονομικό ή πολιτικό σύστημα της χώρας; Γιατί αυτή η αποκλειστική και καταναγκαστική, θα έλεγα, εμμονή των οπαδών του Φουκό με τη γλώσσα, την κουλτούρα και την κατασκευή «υποκειμενικότητων ή ταυτοτήτων»;

Νομίζω πως η μεταμοντέρνα αγνόηση τέτοιου είδους προβλημάτων δεν οφείλεται μόνον σε ιδεολογική προκατάληψη ή στην αποκλειστική ενασχόληση με προβλήματα που είναι, στον χώρο της διανόησης, της «μόδας». Οφείλεται, επίσης, στην έλλειψη, στο χώρο της μεταμοντέρνας διανόησης, εννοιολογικών εργαλείων που να βοηθούν τη διερεύνηση της άρθρωσης του μερικού/τοπικού με το ολικό/εθνικό/παγκόσμιο.

Παίρνω πάλι τον Φουκό ως παράδειγμα –αφού αυτός περισσότερο από κάθε άλλον θεωρητικό έχει διαμορφώσει τον μεταμοντέρνο προβληματισμό στις κοινωνικές επιστήμες. Στο ύστερο έργο του, ο γάλλος στοχαστής επικέντρωσε την προσοχή του στις μικροτεχνολογίες «καθυπόταξης» καθώς και στον τρόπο που οι «έλλογες πρακτικές» (discourses) κατασκευάζουν διάφορες «υποκειμενικότητες». Για παράδειγμα, η υποκειμενικότητα της υπερευαίσθητης βικτωριανής κυρίας που λιποθυμά με το παραμικρό είναι ένα μη προσχεδιασμένο, «απρόβλεπτο» αποτέλεσμα μιας σειράς έλλογων πρακτικών που απορρέουν από μια πληθώρα μη συνδεδεμένων συστηματικά χώρων: από την ιατρική, τη λογοτεχνία, τα αριστοκρατικά κολέγια για δεσποινίδες, την εκκλησία, τα συγγράμματα περί «καλών τρόπων», κλπ. Όλες αυτές οι λίγο-πολύ ασύνδετες έλλογες πρακτικές οδηγούν, κατά τον Φουκό, στη συμβολική κατασκευή του τύπου της υπερευαίσθητης κυρίας. Ο Φουκό, όμως, αδυνατεί να προσδιορίσει ποιες έλλογες πρακτικές είναι πιο αποτελεσματικές, ποιες συμβάλλουν λιγότερο και ποιες περισσότερο στην κατασκευή της συγκεκριμένης υποκειμενικότητας. Είναι οι έλλογες πρακτικές που έχουν σχέση με την εκκλησία ή αυτές που απορρέουν από την κοσμική αριστοκρατική εκπαίδευση που είναι πιο καθοριστικές; Με άλλα λόγια, πώς συνδέονται αυτές οι πρακτικές και πώς ιεραρχούνται (ως προς την αποτελεσματικότητά τους); Για να απαντήσει κανείς σε τέτοιου είδους ερωτήματα, για να πάει από την απλή περιγραφή στην εξήγηση των μηχανισμών που οδηγούν στη συμβολική κατασκευή της υπερευαίσθησίας πρέπει να απορρίψει τη στρουκτουραλιστική και μεταστρουκτουραλιστική «αποκέντρωση του υποκειμένου». Θα πρέπει να ξαναφέρει στο κέ-

ντρο της ανάλυσης όχι μόνον «απρόσωπες»/χωρίς υποκείμενο πρακτικές αλλά, κυρίως, δρώντα υποκείμενα που με περισσότερο ή λιγότερο εσκεμμένο, προγραμματισμένο, τρόπο διαχειρίζονται αυτές τις πρακτικές για διάφορους λόγους. Σε τελευταία ανάλυση, τα λίγο-πολύ αυτόνομα, μη «αποκεντρωμένα» υποκείμενα είναι αυτά που μέσω της διαντίδρασης, μέσω των παιγνίων στα οποία συμμετέχουν, κατασκευάζουν, αναπαράγουν και μετασχηματίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα –συμπεριλαμβανομένων αυτών που ενδιαφέρουν τον Φουκό. Και, επίσης, αυτοί που μας βοηθούν να περάσουμε από το μικρο- στο μακρο- επίπεδο ανάλυσης, από τις μικροτεχνολογίες του Φουκό στις μακροτεχνολογίες κυριαρχίας που ο Μ. Βέμπτερ με τόση διεισδυτικότητα ανέλυσε είναι οι φορείς δράσης, οι κατέχοντες διαφόρων βαθμών οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής δύναμης.

Και, για να πάμε πιο κοντά στα δικά μας, παίρνω σαν παράδειγμα τη συμβολική κατασκευή της «ξενόφοβης» υποκειμενικότητας που αναπτύσσεται ραγδαία στη χώρα μας. Είναι οι «έλλογες πρακτικές» από τον χώρο της εκκλησίας ή από αυτόν της παιδείας που συμβάλλουν πιο πολύ στη διαμόρφωση των ξενοφοβικών υποκειμένων; Για να απαντήσουμε αυτή την ερώτηση πρέπει να δούμε πώς οι εκπαιδευτικές πρακτικές στον χώρο, για παράδειγμα, του σχολείου συνδέονται με τις θρησκευτικές πρακτικές στον χώρο της εκκλησίας –και αυτό όχι μόνον στο τοπικό επίπεδο αλλά και σε αυτό των σχέσεων εθνικών ελίτ. Για παράδειγμα, τι είδους διασυνδέσεις, τι είδους συγκρούσεις ή συμβιβασμοί γίνονται μεταξύ της εκκλησιαστικής ηγεσίας και αυτής του υπουργείου Παιδείας ή του υπουργείου Εξωτερικών; Πώς τα αποτελέσματα αυτών των συγκρούσεων/συμβιβασμών διαχέονται προς τα κάτω; Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, πώς συνδέονται, για παράδειγμα, οι αντιξενόφοβικές έλλογες πρακτικές του πρωθυπουργού ή του υπουργού Εξωτερικών με τις έλλογες πρακτικές των τοπικών ελίτ ή των τοπικών δημοσίων υπαλλήλων στη Θράκη;

Τέτοιου είδους είναι τα ερωτήματα (ερωτήματα που προϋποθέτουν την ιεράρχηση των έλλογων πρακτικών μέσω μη «αποκεντρωμένων», σχετικά αυτόνομων υποκειμένων στο μικρο-, μέσο και μακρο- επίπεδο) στα οποία ο Φουκό δεν μπορεί να απαντήσει. Και, γι' αυτόν τον λόγο, καταφεύγει τελικά στην αντιολιστική, στρουθοκαμηλική θέση περί της σπουδαιότητας του τοπικού, του αποσπασματικού, του μερικού. Η έμφαση στη μη υλικότητα, στον

συμβολικά κατασκευασμένο χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας δεν πρέπει, με κανέναν τρόπο, να μας οδηγήσει στην απόρριψη της ολιστικής μεθοδολογίας, στην απόρριψη, δηλαδή, εννοιολογικών εργαλείων που μας βοηθούν να διερευνήσουμε τη συγκρότηση, την αναπαραγωγή και τον μετασχηματισμό κοινωνικών σχηματισμών στο σύνολό τους. Γιατί μια τέτοια απόρριψη δεν είναι μόνον πολιτικά αντιδραστική αλλά και νοηματικά/επιστημονικά αδιέξοδη.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στο άρθρο αυτό πρότεινα τρεις διακρίσεις που, κατά τη γνώμη μου, γεφυρώνουν κάπως το χάσμα μεταξύ μοντέρνας και μεταμοντέρνας θεώρησης του κοινωνικού:

- τη διάκριση μεταξύ συμβολικών κατασκευών πρώτου και δεύτερου βαθμού, διάκριση που μας βοηθάει να καταλάβουμε καλύτερα το πρόβλημα της πραγματοποίησης, δηλαδή της εσφαλμένης, ουσιοκρατικής αντίληψης των κοινωνικών φαινομένων
- τη διάκριση μεταξύ ευρείας και στενής έννοιας της αντικειμενικότητας που φωτίζει το πρόβλημα της διαμεσολάβησης
- τη διάκριση μεταξύ ολιστικών/καθολικών θεωριών και ολιστικών εννοιολογικών εργαλείων που μας βοηθά να ξεπεράσουμε τον αποσπασματικό, μυωπικό προσανατολισμό των μεταμοντέρνων θεωρήσεων.

Με βάση τις παραπάνω διακρίσεις ανέπτυξα τρεις συγκεκριμένες θέσεις.

Θέση I: Η μεταμοντέρνα θεωρία σωστά τονίζει πως τα κοινωνικά φαινόμενα είναι συμβολικές κατασκευές και πως οι ερμηνείες, εννοιολογήσεις, νοηματοδοτήσεις δεν είναι προνόμιο των κοινωνικών επιστημόνων –αφού τις βλέπουμε στις διαδικασίες συμβολικής κατασκευής της καθημερινότητας, διαδικασίες στις οποίες εμπλέκονται όλα τα μέλη της κοινωνίας.

Αυτό, όμως, δεν πρέπει να μας οδηγήσει στη σχετικιστική θέση πως δεν υπάρχει θεωρητικός ή/και εμπειρικός τρόπος σύγκρισης και αξιολόγησης αντικρουόμενων θεωριών ή «αφηγήσεων». Η σύγκριση και αξιολόγηση είναι και επιθυμητή και εφικτή – όταν εξετάζουμε ποια αφήγηση προσεγγίζει πιο πολύ την «κοινωνική πραγματικότητα». Η κοινωνική πραγματικότητα, παρόλο που εί-

να συμβολικά κατασκευασμένη και παρόλο που επηρεάζεται, σε έναν βαθμό, από τις κοινωνικές θεωρίες που προσπαθούν να την εξηγήσουν, δεν συγχωνεύεται πλήρως από τις τελευταίες και, ακριβώς, η μη συγχώνευση είναι αυτή που μας επιτρέπει τη σχετικά αντικειμενική σύγκριση και αξιολόγηση των κοινωνικών θεωριών. Η παραπάνω θέση είναι πιο αποδεκτή αν αντικαταστήσουμε τη συμβολική διάκριση κοινωνικής πραγματικότητας/θεωρίας με τη διάκριση: συμβολικές κατασκευές πρώτου και συμβολικές κατασκευές δεύτερου βαθμού.

Θέση II: Η μεταμοντέρνα θεωρία σωστά τονίζει πως η αντικειμενικότητα με την ευρεία, θετικιστική έννοια του όρου –δηλαδή, ως απουσία αξιολογικών, εννοιολογικών και γλωσσικών διαμεσολαβήσεων μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου της έρευνάς του– ούτε υπάρχει ούτε μπορεί ποτέ να υπάρξει. Επίσης, ο μεταμοντέρνος στοχασμός σωστά τονίζει πως μια θεωρητική κατασκευή δεν είναι απλό, αθροιστικό αποτέλεσμα συλλογής στοιχείων ή στατιστικών μετρήσεων –και πως, αντίθετα, είναι ο θεωρητικός προβληματισμός του ερευνητή που καθορίζει τι είναι «εμπειρικό στοιχείο» και τι όχι σε σχέση με μια συγκεκριμένη θεωρία. Αυτή, όμως, η αποδεκτή αντι-εμπειριστική στάση δεν πρέπει να μας οδηγήσει στην απόρριψη της διαδικασίας εμπειρικής απόδειξης, διαδικασίας που προϋποθέτει την αντικειμενικότητα με τη στενή έννοια του όρου: δηλαδή, σαν πρακτική πειθαρχίας του ερευνητή (ή/και της επιστημονικής κοινότητας), μιας πειθαρχίας που, όπως τόνισε ο Βέμπερ, απαιτεί, όταν υπάρχει αντίφαση μεταξύ εμπειρικών αποτελεσμάτων, από τη μια μεριά, και αξιών ή εννοιολογικών εργαλείων, από την άλλη, να αλλάζουμε τα δεύτερα. Να μην προσπαθούμε, δηλαδή, όπως στον ιδεολογικό λόγο, να «μαγειρεύουμε» τα εμπειρικά δεδομένα κατά τρόπο που αυτά να είναι πάντα συμβατά με τις αξιολογικές και μεθοδολογικές/εννοιολογικές προτιμήσεις μας.

Θέση III: Η μεταμοντέρνα προσέγγιση σωστά απορρίπτει τις «Μεγάλες Αφηγήσεις», αν με αυτές εννοούμε τη θετικιστική απόπειρα κατασκευής «νόμων» ή καθολικών θεωριών που δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια μέσα στα οποία τα κοινωνικά φαινόμενα παίρνουν το συγκεκριμένο νόημά τους. Γιατί, πράγματι, οι ολιστικές θεωρίες, όταν προτείνουν καθολικές γενικεύσεις που υποτίθεται πως ισχύουν ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου, τείνουν να είναι είτε προφανείς (δηλαδή, μη ενδιαφέρουσες) ή λανθασμένες (δηλαδή, ισχύουν μόνον κάτω α-

πό συγκεκριμένες συνθήκες, συνθήκες που η θεωρία, λόγω της καθολικότητάς της, δεν μπορεί να προσδιορίσει).

Αν, όμως, διακρίνουμε μεταξύ ουσιαστικών θεωριών και ολιστικών εννοιολογικών εργαλείων (εργαλείων που μας βοηθούν να εξετάσουμε έναν κοινωνικό σχηματισμό στο σύνολό του), τότε τα τελευταία είναι τελείως απαραίτητα, αν θέλουμε να ξεπεράσουμε τη μεταμοντέρνα ενασχόληση αποκλειστικά με τη γλώσσα και την κουλτούρα. Ένα ολιστικό εννοιολογικό πλαίσιο, με άλλα λόγια, είναι απαραίτητο για να δούμε, π.χ., πώς οι βιομηχανικές κοινωνικές δομές και πρακτικές αρθρώνονται με τις μεταβιομηχανικές και πώς, πιο γενικά, τα κοινωνικά σύνολα (στο επίπεδο της κοινότητας, του κράτους-έθνους ή του παγκόσμιου συστήματος) συγκροτούνται, αναπαράγονται και μετασχηματίζονται.

Η απόρριψη κάθε ολιστικής μεθοδολογίας (επειδή λανθασμένα την ταυτίζουμε με την πραγματοποίηση ή/και τον πολιτικό αυταρχισμό) μας οδηγεί, αναπόφευκτα, σε μια μυωπική, στρουθοκαμηλική αντιμετώπιση των βασικών προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου.